

CSÜLLÖG Gábor

adjunktus

Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar, Budapest

senior lecturer

Eötvös Loránd University Faculty of Science Budapest, Hungary

email: g.csullog@gmail.com**A BALKÁNI POLITIKAI TÉR SAJÁTOS VONÁSAI***SPECIFIC FEATURES OF THE BALKAN POLITICAL SPACE***ABSTRACT**

The Balkan, as a space, has firmly kept its historical function. The Balkan has been a key area in Europe where specific cultures had come to existence and had often been controlled by powerful empires. For centuries, it had been a buffer zone between Europe and the Ottoman empire, which was, for the most part, an Asian state. Ethnic clashes started at the beginning of the 19th century simultaneously with efforts made to create an independent state. The spatiality of ethnic identities formed at different periods of history had often changed, therefore, Balkan states formed in the 19th and 20th centuries had diverse ethnic groups and religions. As a result, significant ethnic buffer spaces had come into being. During the 20th century, the Balkan states fought against one another more frequently than the powerful empires of Europe. History teaches that intertwined mosaic historical spaces cannot be “simplified” and split up permanently by political boundaries. New conflicts were created by less successful interventions of 20th century power politics. Up to the present time, even the European Union has failed to resolve the Balkan conflicts. In this study, I will analyze, from a political and geographical point of view, significant historical features of the political space of the Balkan and as well as its present state. My primary aim is to define possible dominant directions in the political spatial processes in the near future.

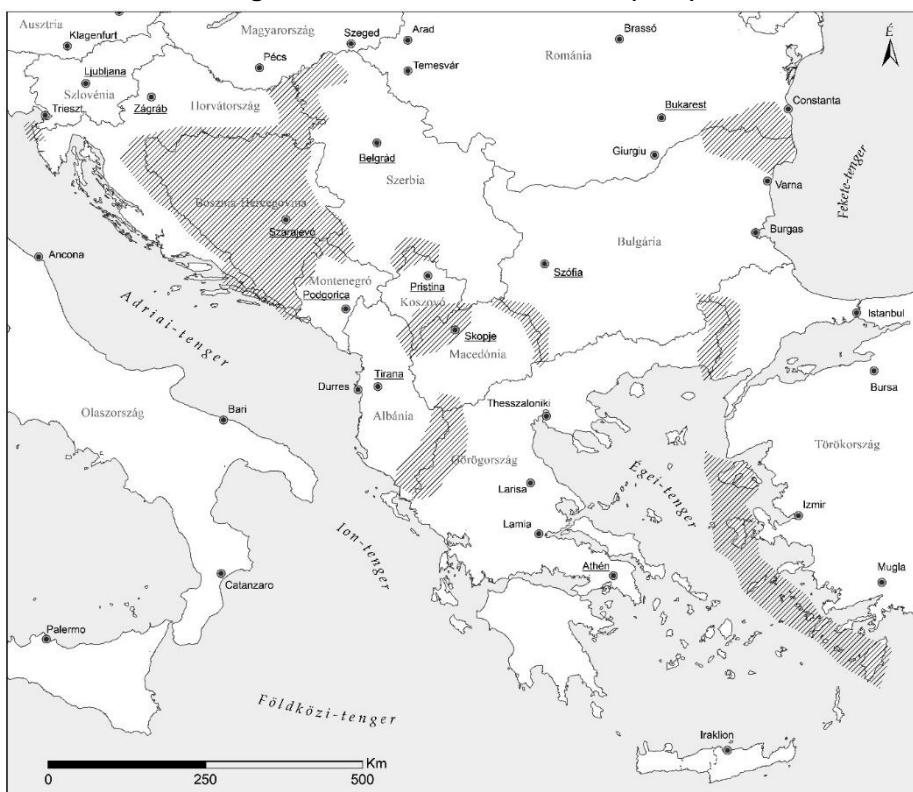
Kulcsszavak: Balkán, politikai tér, államterek, migrációs zónák, ütközőterek, Európai Unió, iszlám

Keywords: Balkans, political space, state spaces, migrations zones, conflict areas, European Union, Islam

1. Bevezetés

A Balkán-félsziget Európa tartósan válságban lévő politikai térsége, mai folyamatai jelentősen befolyásolhatják Európa jövőjét,¹ ugyanakkor történetisége is meghatározó Európa múltjában. Az alábbi tanulmány elsősorban politikai földrajzi megközelítésben, a politikai földrajzi kategóriák vonatkozásában elemzi a Balkán politikai terének meghatározó vonásait, mivel ezek olyan tényezők, amelyek jelentős indikátorai a jelenkori konkrét társadalmi politikai folyamatoknak. Ebben a vonatkozásban a balkáni politikai térhez soroljuk Görögországot, Törökországot és Romániát is, de nem soroljuk ide² a történetileg és egyes folyamatok által a Balkánhoz kötődő Szlovéniát, Magyarországot és Ausztriát, illetve Olaszországot (1. ábra).

1. ábra. A Balkán államai és konfliktusterei 2018-ban
Figure 1. Conflict areas of Balkans (2018)

(saját szerkesztés)

A politikai tér állapotát megjelenítő kategóriák két csoportra oszthatók:

1. Az időben és hatásban állandó tényezők kategóriái érdemben nem változtathatók, csak a hozzájuk való társadalmi, politikai alkalmazkodás változik. Ilyen egyrészt a Balkán félsziget földrajzi felépítése, amelynek elemei³ nagy befolyással vannak az adott terek tájhasználatára, a településsűrűségére, a migrációs útvonalakra és többek között az államok térszerkezetének kialakítására. Hasonló szerepű a félsziget földrajzi helyzete a közép-európai, a kelet-európai, a mediterrán és a kis-ázsiai politikai terek érintkezésében.
2. A változó kategóriák csoportjából a következők emelhetők ki: az etnikai és vallási terek tagoltsága; a belső és külső migrációs folyamatok irányai; a permanens államtérváltozások következményei; ezzel összefüggésben pedig a határok problémája, valamint a folyamatosan jelenlévő történeti igények érvényesítési kísérletei és az ezzel összefüggő dominancia törekvések.

2. A Balkán és Európa viszonya – múlt és jelen

A kategóriák részletesebb áttekintése előtt érdemes röviden kitérni a Balkán és Európa változó viszonyára. A Balkán-félsziget Európa szerves része, területén jelentős kultúrák születtek, többször uralták birodalmak, és évszázadokon keresztül a döntően ázsiai államterű oszmán birodalom európai ütközőzónája volt. A Balkán-félsziget tekinthető talán a leggazdagabbnak Európában a történeti rétegek szempontjából. A Balkán mai állapotában ezért erőteljes hatású a történeti meghatározottság. A bronzkori Mükénéi kultúrától, az i. e. 8–4. századi görög államokon, majd a hellenisztikus korszakon és a Római és a Bizánci Birodalmon keresztül vezet az államformák és kultúrák sora az Oszmán Birodalomig, amelytől a jelenkori balkáni államok származnak.

A 19. század elején indult meg az itt élő népek között az önálló állami identitásra való törekvés előretörésével az etnikai elkülönülés és a területi jog érvényesítésének folyamata. A keresztény és iszlám kultúra, valamint a három fő – szláv, latin és görög – nyelv által meghatározott térségben elsősorban a területi és történeti identitás lett az nemzeti szerveződés alapja. Az etnikumok térbelisége az oszmán uralom alatti belső migrációk következtében sokszor változott, a 19–20. században kialakuló balkáni államok etnikailag és vallásilag sokszínűvé váltak, köztük és bennük számos korábban nem létező etnikai törésvonal alakult ki. Mivel a 20. század elejéig a térség jelentős része az Oszmán Birodalomhoz tartozott, illetve az önállósódó államokat a nagyhatalmi egyezmények

tartották életben, ezért a Balkánt kevésbé érintették a 19. századi végi 20. század eleji európai gazdasági és társadalmi átalakulások, fejlődési tendenciák.

Az Oszmán birodalom összeomlása után a több történeti korszakban meghatározó és élenjáró politikai és kulturális tér igazi perifériává vált. A térség elszakadását az európai tendenciáktól jelentősen erősítette, hogy a 20. században a balkáni államok jóval többször fordultak egymás ellen, mint Európa nagyhatalmai, másrészt a területen élő népesség jelentős hányada az oszmán korszakban az európai identitást kifejező kereszténységgel szemben álló iszlám vallás híve volt és részben az ma is.⁴ E két tény következtében a Balkán a 20. századi köztudatban olyan politikai térfogalomként vált, amely a főbb európai folyamatoktól való elkülönülést és elmaradást fejezi ki. Ezt a megítélést tovább erősítette a 20. század végén a Jugoszlávia felbomlását követő véres háborúk sora. Ennek ellenére a Balkán nem elzárt politikai tér, folyamatai továbbra is erős befolyással vannak Európára, mint ahogy ezt a volt Jugoszlávia népeinek egymás elleni háborúi következtében felerősödő migrációk is mutatták. Az utóbbi évtizedben erősödött az igény az Unió által képviselt Európához való felzárkóztatásra, amely határozott és átgondolt balkáni politikát igényelne mind a balkáni államok, mind Európa részéről. Azonban jelentős eltérések vannak, nem csak a Balkánnal szomszédos államok (Ausztria, Olaszország, Magyarország, Törökország), valamint a meghatározó nagyhatalmak szándékaiban (Egyesült Államok, Oroszország), de elmondható, hogy az Európai Unió sem tud ez ügyben egységes álláspontot képviselni. A különbségeket a történeti és szövetségi kapcsolatok, a kulturális kötődések, valamint a közvetlen szomszédsági érdekek mellett⁵ elsősorban az adott államok európai politikában szerzett pozícióinak és céljainak eltérései adják. Ezek azonban már a jelenlegi balkáni politikai állapot érdekei nélküli, valós felmérését is nehezítik, egyre távolabbra tolva a közös európai fellépés lehetőségét. Ez egyben azt is jelenti, hogy a folyamatos, bár változó mélységű válsághelyzetben lévő térség problémái bármikor (és ismét) kedvezőtlen hatást gyakorolhatnak Európára. Ez különösen veszélyes lehet, ha más válságtérségek hatásával egyszerre jelentkeznek.⁶ Különösen Magyarország érdeke lenne egy jól kezelt balkáni válságrendezés, amely csökkentené a közvetlen szomszédságból adódó kitértiséget, ugyanakkor lehetővé tenné a gazdasági kapcsolatok kiépítését.⁷

Az Európai Unió jelenléte a Balkánon, a négy balkáni tagállam eddigi eredményei sem igazolták azokat a várakozásokat, amelyeket még a tárgyalási tárgyalások elindulásakor megfogalmaztak. Különösen a görög válság mutatta meg, hogy az Unió vezető politikai erői mennyire nem

voltak és talán most sincsenek tisztában a balkáni politikai tér sajátos vonásaival. Nehezíti a helyzetet, hogy az Unióból eddig kimaradt balkáni magterület négy államában⁸ koncentrálódnak a legsúlyosabb problémák, ezért ezek Unióba történő bevonása az eddigieknél sokkal körültekintőbb politikát igényelne.⁹

3. A földrajzi/történeti terek és a köztes térhelyzet

A félsziget sajátos földrajzi felépítése és az európai, illetve ázsiai migrációs folyamatok folyamatos hatása következtében a társadalmak elrendeződése, az államok térbeli elterjedése sajátos történeti térstruktúrát alakított ki. A Balkán-félsziget, bár sok tekintetben hasonló helyzetű, mint az Ibériai-és az Appenni-félsziget mégis egy jelentős vonásában eltér azoktól. Míg az előbbiek szárazföldön csak Európához kapcsolódnak, azt is csak egy-egy irányban, Ibéria Nyugat-Európához, Itália pedig Közép-Európához, tengeren pedig elsősorban Észak-Afrikához. Addig a Balkán-félsziget köztes helyzete kapcsán szárazföldön Közép- és Kelet-Európa mellett szorosan kapcsolódik Nyugat-Ázsiához, tengeren pedig Levantéhoz és a Kaukázus térségéhez. Ez a sokirányú kapcsolódás erőteljesen meghatározta történeti fejlődését és történeti térszerkezetét. A Római Birodalom 5–6. század közötti több államtérre tagozódása után hosszú évszázadokig a Balkánon húzódott kelet és nyugat határa, amely két oldalán eltérő társadalmi, gazdasági és vallási folyamatok kialakulása indult meg. A 10. századtól kezdve a Balkánon lényegében három, jól elkülöníthető történeti téregységet különböztethetünk meg, részben az eltérő földrajzi felépítés, részben az említett térségi hatások eltérő érvényesülése következtében:

- a) Nyugat-Balkán térsége, ahol az összetevők szabályos formában rendeződtek el: a nyugati peremén húzódott az adriai áramlási zóna, erős itáliai hatással, a keleti oldalon pedig a fő balkáni migrációs zóna. A köztük lévő zárt tér hegységeiben pedig az erős népességmegkötő belső köztes folyóvölgyek és medencék voltak a megtelepedés sűrűbb színterei. Északi peremén a Szávába ömlő mellékfolyók völgyei térfolyamataikkal sajátos átfedést jelentettek a Kárpát-medencéhez. Itt erőteljesen érvényesültek a Közép-Európai és Észak-Itáliai hatások.¹⁰
- b) A második a Kelet-Balkán, amely a különböző irányú hatások következtében a leginkább összetett: a Balkán-hegység északi előtere folyamatosan kitett volt a kelet-európai hatásoknak, ugyanakkor a Marica-medence a domináns kis-ázsiai hatásrendszer előterévé

vált, így a többi térségnél szorosabban kötődött a kis-ázsiai folyamatokhoz. Belső-hegyvidékei jóval kisebb kiterjedésűek voltak a másik két térségnél, így népességlekötő szerepük is kevésbé érvényesült. A Fekete-tengeri áramlási tér gyenge volt és ritkán gyakorolt jelentősebb hatást a térségre.

- c) A harmadik történeti téregység a Tengeri (Égei)-Balkán, amely domborzatilag igen tagolt, jelentős arányúak a tengerparti területek és a tengeris Szigetek. Itt elsősorban a tengeri áramlások következtében kialakult érintkezési terek érvényesültek, területi folyamatai alapvetően a Kelet-Mediterráneum rendszeréhez kötődtek.

A félsziget tájalkotó elemeinek, természetföldrajzi viszonyainak különbségei, a népesség eltérő területi megoszlása jelentős kihatással voltak az államterületek alakulására és az etnikai térstruktúra változására. Ez önmagában is eltérő jellemzőket és érdekeltségeket alakított ki a balkáni államok esetében, amelyet tovább erősítettek a köztes térhelyzetből adódó hatások. Ennek következtében az elmúlt ezer évben, de főleg az utolsó 150 évben a Balkán a külső politikai terek hatásainak érvényesülési tere volt. Az Oszmán Birodalmon kívül a Velencei Köztársaság, a Magyar Királyság, a Habsburg Birodalom, de a 19–20. században Ausztria és Magyarország,¹¹ Olaszország és Németország bírt meghatározó jelenléttel a Balkánon.

4. A migrációs zónák és az etnikai/vallási terek

Az európai történeti térben a különböző politikai centrumok között kialakult migrációs útvonalak jelentős kulturális, vallási, gazdasági és főként politikai hatásokat közvetítettek. A Balkán esetében, félsziget jellege és köztes helyzete miatt mind a tengeri, mind a szárazföldi útvonalak jelentőssé váltak. A félsziget partvidékei mentén évezredekken keresztül folyamatos volt a tengeri migráció, de ezeknek a félsziget belsejére gyakorolt hatása csak akkor vált jelentőssé, amikor a tengeren érkező áramlások a főbb szárazföldi útvonalakhoz is kapcsolódtak. Így jöttek létre a meghatározó, a Balkánon átvezető migrációs zónák. Ezek történeti szerepe meghatározó volt Európában a korai időszaktól egészen 15. századi oszmán hódításig. Legjelentősebb a Közép-Európát Kis-Ázsiával összekötő, a Duna, Morava és Marica folyókat követő szárazföldi útvonal. Szintén birodalmi jelentőségű volt a félsziget északi peremén a Száva és a Duna vonalát követő, Észak-Itália és Kelet-Európa között kialakult útvonal, amelynek aktivitása elsősorban a római és népvándor-

laskori időszakokban volt kiemelkedő. Az Oszmán Birodalom időszakában vált jelentőssé a Kelet-Európát Kis-Ázsiával összekötő szárazföldi útvonal a Fekete-tenger partvidéke mentén. Az oszmán korszakban ezek belső migrációs útvonalaká váltak és elsősorban egyes etnikumok (szerbek, bosnyákok, albánok, törökök) lassú térbeli átrendeződése zajlott rajtuk.¹²

A térség migrációs szerkezetét a belső népességvándorlás mellett a külső, főleg a Duna és Kis-Ázsia felől érkező népességmozgások összekapcsolódása, gyakori ütközése is befolyásolta. A külső hatásirányok erőteljességének és az áramlási vonalak elhelyezkedésének köszönhetően jelentős hatású szárazföldi központok – Szaloniki, Bizánc, Nándorfehérvár, Zágráb – csak a peremeken alakultak ki. Közülük az utóbbi három nem véletlenül volt egyben külső térségek (Kis-Ázsia és a Kárpát-medence) fontos központja is. Mindez mutatja, hogy a fő áramlási, népességvándorlási zóna két balkáni végpontja egyben a külső térszerkezetekhez való kapcsolódás legfontosabb övezete is volt.

A földrajzi felépítés és a migrációs zónák elhelyezkedése következtében a népesség területi kötődése is kettős volt. Lényeges különbség alakult ki a nem túl széles áramlási zónák aktivitása és főleg a nyugat-balkáni belső hegyvidékek között. A hegyvidékek belsejét erősen, rögzült zárt struktúrák jellemezték. Ezzel ellentétben a nagyobb folyókhoz, valamint a tengerpartokhoz kötődő nyílt áramlási zónákon a migrációs készlet sokkal erősebben érvényesült. Egyes történeti korszakokban a megélénkülő áramlási zónák hatása kiterjedt a zárt terekre is, részben átrendezve, részben kimozdítva az ottani népesség egyrésztét.¹³

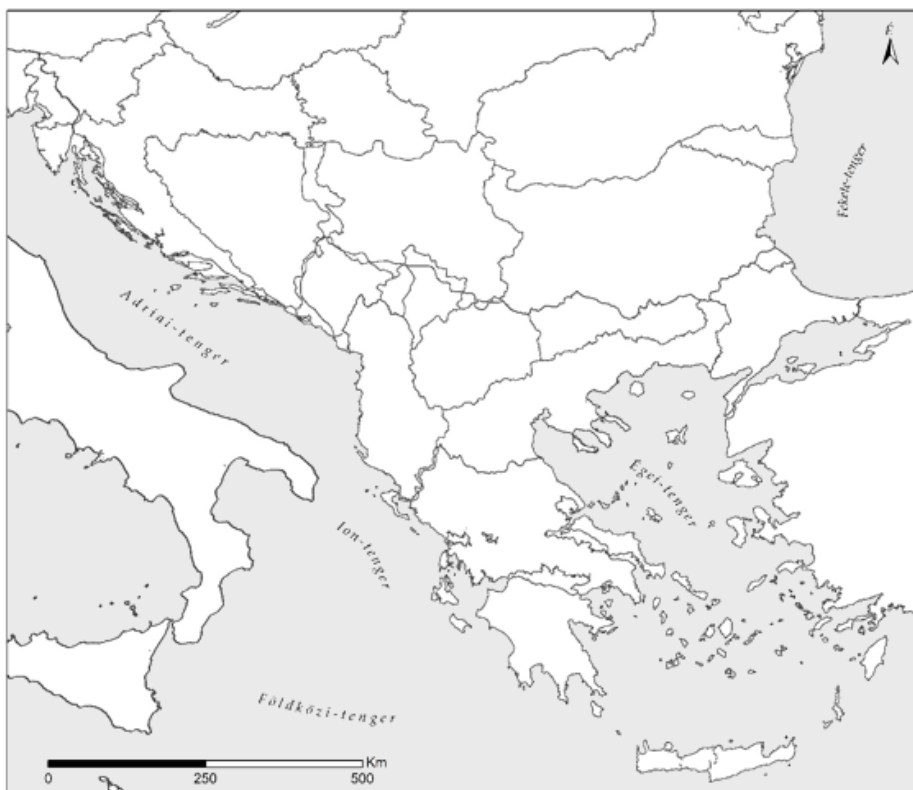
Az erős földrajzi identitású népek által lakott belső zárt terek és a külső vándorlásoktól megújuló népességű áramlási terek váltakozó mozaikossága és az oszmán hatalom fokozatos 18–19. századi gyengülése egyre élesedő etnikai, nyelvi és vallási megosztottságot eredményezett. Ebben a komoly belső feszültségű szerkezetben a balkáni népek törekvése az az önálló államiság elnyerésére nem csak az oszmán állammal való küzdelmet hozta magával, hanem törvényszerűen a többi balkáni néppel való egyre elkeseredettebb szembenállást is eredményezte.

5. A permanens államtér és határváltozások

Az elmúlt mintegy kétszáz évben a balkáni politikai teret igen labilis államterek jellemezték a kiterjed birodalmi formától a kis államokig. Élettartamukban és egymáshoz viszonyított arányukban is jelentős változásokat mutattak.

A 19. század elején a Balkán egész területe még az Oszmán Birodalomhoz tartozott. Azonban a Napóleoni háborúk után a balkáni népeknél is megjelent az önálló politikai tér akaratának egyre erőteljesebb képviselése. A 19. századi (majd 20. század eleji) nagyhatalmi játszmák következtében az Oszmán Birodalomból sorra váltak ki az új államok, a görögötől az albánig. Ebben a folyamatban komoly szerepet kapott a jól szervezett és a nagyhatalmaknál sikeresen képviselt szerb önállósodási politika.¹⁴ Az 'önálló kultúra – önálló állam – saját földrajzi tér' elve alapján szerveződő új államok között komoly ütközések alakultak ki, mivel mind a szerb, mind görög és a bolgár politika a történeti múltra alapozta igényeit; a szerb népesség jelentős területi elterjedése a Balkánon azonban komoly helyzeti előnyt biztosított a szerbségnek, akik a szláv összefogásban a bolgárok és a horvátok ellenében vezető pozícióba kerültek.

2. ábra. Államhatárok a Balkánon 1900; 1920; 2010
Figure 2. State borders in the Balkans (1900; 1920; 2010)

(saját szerkesztés)

A 20. század elején az Oszmán Birodalom látványos európai gyengülését már semmi sem tudta elfedni. A francia és orosz politika elsősorban Ausztria és Magyarország és csak másodsorban az Oszmán Birodalom ellenében jelentős támogatást nyújtott a balkáni államoknak. Ez az első balkáni háborúk során még az Oszmán Birodalommal való összecsapásokban teljesedett ki, a második balkáni háborúk azonban már az egymással való szembefordulást eredményezték. A háború után a Balkánról eltűnt a korábbi birodalmi meghatározottság; a birodalmi vákuum és az új államok egymással is ütköző területi törekvései jelentős instabilitást eredményeztek a térségben. Az új etnikai államszerveződési célok a saját földrajzi tér elve alapján elkülönítő, bezáró nemzeti határokat hoztak létre. Ezek igen erőteljes módon elvágták a létező etnikai tereket és értéktelenné tették a történeti múlt összefűző vonásait.¹⁵

A történeti tanulság szerint azonban az egymást kiegészítő mozaikos tagoltságú, de egybefonódó történeti tereket következmények nélkül nem lehet „egyszerűsíteni”, vagy éles, lezáró politikai határokkal tartósan szétbontani. A migrációs vonalak is csak időlegesen fojthatók le komoly ütközések nélkül. Mindebből nyilvánvaló, hogy a történeti térszerkezet jelenre ható problémáinak többsége a helyi és a birodalmi államiság ellentétes térfolyamataiból fakad és sok tekintetben megoldásra vár a jelen politikai folyamataiban.

Nem véletlenül vált Jugoszlávia problémája az egész Balkán 20. századi problémájává. A balkáni háborúk és az első délszláv állam létrejöttének folyamatai egy olyan délszláv állam kialakulásához vezettek, amelyben élesen elkülönültek az etnikai és kultúrterek.¹⁶ Ez a kezdetektől megjelenő szembenállás a megalakulási folyamat hiányosságaiával, megosztottságával együtt már önmagában alkalmatlan volt az egységesítést igénylő államtér kialakítására.¹⁷ A szerb és horvát ellentét az egész 20. századra kiható kölcsönös bizalmatlanságot eredményezett,¹⁸ ugyanakkor jelentősen kihatott a többi balkáni állam politikai építkezésére is.

A birodalmi mintákat követő, de örökölt konfliktusai következtében vesztes délszláv állam – szerb dominanciával – hét évtized alatti többszöri nekifutással sem tudta tartósan kialakítani az eltérő etnikai, vallási és nyelvi identitások között azt a szükséges egyensúlyt, amely az Oszmán Birodalomnak sikerült. Ennek a sikertelenségnek „köszönhető”, hogy a mai nagyhatalmi tényezők is igen óvatosan kezelik a térség problémáit, inkább fegyelmezően, mintsem támogatóan csak keresik a megfelelő választ az újra és újra előtörő etnikai és az ezzel járó migrációs **problémák enyhítésére,¹⁹ az érdemi megoldás lehetősége azonban igen messze van. A helyzetet nehezíti, hogy az oszmán birodalom felosztásának korszakában keletkezett ellentéteket nem csak az 1939 és

1946 közötti folyamatok bővítették, de a Jugoszláv állam feldarabolásában szerzet igen fájdalmas és friss sérelmek a korábbiakat is újra feleerősítették. Az utóbbi két évtizedben gyarapodó számú államoknak mind a határaikon belül, mind azon kívül szembe kell nézni az etnikai, vallási megosztottsággal, a történeti sérelmek feléledésével, az ellenséggép ápolása, a határok labilitásával (2. ábra), az államterek lehetséges további aprózódásával.

Az ütköző érdekeket leginkább azok a továbbra is létező konfliktus-terek jelenítik meg leginkább (1. ábra), amelyekre 25 év alatt sem sikerült megoldást találni és bennük bármikor kiélesedhetnek az ellentétek. Közülük a legérzékenyebb jelenleg a boszniai államterek szétválásának lehetősége, a koszovói²⁰ és az albán államtér bizonytalan kapcsolata és Észak-Macedónia egységének kérdése. További komoly problémát okozhat az iszlám kérdés²¹ előtérbe kerülésével az arab és török gazdasági-pénzügyi nyomásgyakorlás, illetve a török politika egyre nyíltabb törekvése az oszmán hatalmi téren belüli befolyás újraépítésére.

JEGYZETEK/NOTES

1. Hajdú Zoltán (2007): A Balkán-félszigettől a „Balkánig”. Mediterrán és Balkán Fórum 1. 1. pp. 10–14.; Kocsis Károly (2006): Changing ethnic-religious patterns in South Eastern Europe during the 20th.
2. Ugyanakkor az angolszász, főleg az Egyesült Államok politikai elemzéseiben Szlovéniát és Magyarországot sokszor a balkáni térhez kapcsolják.
3. Domborzati kiemeltség, hegységek, síkságok, medencék, tengerparti tagoltság, vízrajz, növényzeti zónák, éghajlati különbségek
4. Bár Európa más államaiban is él jelentős számú iszlám népesség, de ott ez elsősorban a gyarmati múlt következményeként a 20. században bevándorló eredetű népességet jelenti, szemben a Balkánnal, ahol viszont őshonos, iszlámot felvett, illetve többszáz éve ott élő, az oszmán birodalom részeiből származó iszlám népesség utódait jelenti.
5. Pl. Magyarország, Olaszország és Ausztria esetében.
6. Többek között az ukrainai, az északi-tengeri, a közel-keleti migrációs robbanás, vagy akár a brexit következményei.
7. Csüllög Gábor (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, pp. 204–210.
8. Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Koszovó, Észak-Macedónia és Montenegró.
9. Bonomi, Matteo (2018): The EU and the Western Balkans: A region of opportunities, not only of risks. Dialogue of Civilizations Research Institute, Berlin, 2018 p. 13.

10. Kovács J. (2009): A Nyugat-Balkán természeti környezete. In: Pap N.–Kobolka I. (szerk.): A Nyugat-Balkán. MK KBH, Budapest, pp. 11–30.; Kobolka, I.–Pap, N. (eds.): European perspective and tradition the Western Balkans. Budapest, pp. 155–231.; Reményi, Péter (2011): Borders, settlement structure and regional issues in Western Balkans. In: Kobolka, I.–Pap, N. (eds.): European perspective and tradition the Western Balkans. Budapest, pp. 155–231.
11. Nagy Miklós Mihály (2009): Az Osztrák-Magyar Monarchia geostratégiai és katonaföldrajzi kényszerei. Közép-Európai Közlemények 2. 2–3. pp. 31–40.
12. Csüllög, Gábor (2015): The role of the migrational zones in the historical processes in Central-Europe and in the Balkans. *Historia Actual Online*, 36 (1), 2015: 53–61.
13. Ilyen korszak volt a 8–10. században a vlach népesség mozgása a mai Albánia térségéből az Al-Duna és a Kárpátok felé, vagy ilyen hatású volt a korai szerb szerveződés a 11–12. században. Hasonló migrációt eredményezett az oszmán időszak elején a bosnyák népesség iszlamizációja.
14. Mishkova, Diana (2012) The Politics of Regionalist Science: The Balkans as a Supranational Space in Late Nineteenth to Mid-Twentieth Century Academic Projects. *East Central Europe* 39 (2012) pp. 266–303.
15. Poulton, H. (1998): Minorities in Southeast Europe: inclusion and exclusion. *Minority Rights Group International*, 40 p.
16. Csüllög, Gábor–M. Császár, Zsuzsa (2013): Ethnic processes in the spatial structure of the Balkans. *Eurolimes* 15. pp. 143–168.
17. Gulyás, László (2012): Structural problems leading to the dissolution of the first Yugoslav State. *Prague Papers on the History of International Relations* 2. pp. 87–98.
18. Gianaris, N. V. (1996): Geopolitical and economic changes in the Balkan countries, Greenwood Publishing Group. 227 p.
19. Poulton, H. 1998.
20. Gulyás, László–Csüllög, Gábor (2012): Kosovo's territorial characteristics from the Roman Empire to the fall of the medieval Serbian State. *West Bohemian Historical Review* 1–2. pp. 11–26.; Gulyás, László–Csüllög, Gábor (2014): Ottoman Kosovo (1458–1913). *West Bohemian Historical Review*, 2014. 2. pp. 45–60.; Gulyás, László–Csüllög, Gábor (2015): History of Kosovo from the First Balkan War to the end of World War II (1912–1945). *West Bohemian Historical Review*, 2015 2. pp. 219–237.
21. M. Császár, Zsuzsa (2010): The political, social and cultural aspects of the Islam in the Balkans. *Eurolimes* 10. pp. 62–76.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Bonomi, Matteo (2018): The EU and the Western Balkans: A region of opportunities, not only of risks.
 Dialogue of Civilizations Research Institute, Berlin, 2018 p. 13

- Csüllög Gábor (2009): Kárpát-medence és Nyugat-Balkán történeti térszerkezete. Illeszkedés vagy ütközés? Balkán Füzetek Különszám I–II. Pécs, pp. 204–210.
- Csüllög, Gábor–M. Császár, Zsuzsa (2013): Ethnic processes in the spatial structure of the Balkans. *Eurolimes* 15. pp. 143–168.
- Csüllög, Gábor (2015): The role of the migrational zones in the historical processes in Central-Europe and in the Balkans. *Historia Actual Online*, 36 (1), 2015: 53–61.
- Gianaris, N. V. (1996): Geopolitical and economic changes in the Balkan countries, Greenwood Publishing Group. 227 p.
- Gulyás László (2012): Structural problems leading to the dissolution of the first Yugoslav State. *Prague Papers on the History of International Relations* 2. pp. 87–98.
- Gulyás László–Csüllög Gábor (2012): Kosovo's territorial characteristics from the Roman Empire to the fall of the medieval Serbian State. *West Bohemian Historical Review*, Pilzeň – (Hamburg), 2012 1–2. pp. 11–26.
- Gulyás, László–Csüllög, Gábor (2014): Ottoman Kosovo (1458–1913) In: *West Bohemian Historical Review*, Pilzeň – (Hamburg), 2014. 2. pp. 45–60.
- Gulyás, László–Csüllög Gábor (2015): History of Kosovo from the First Balkan War to the end of World War II (1912–1945) In: *West Bohemian Historical Review*, Pilzeň – (Hamburg), 2015. 2. pp. 219–237.
- Hajdú Zoltán (2007): A Balkán-félszigettől a „Balkánig”. *Mediterrán és Balkán Fórum* 1. 1. pp. 10–14.
- Kocsis, Károly. 2006: Changing ethnic-religious patterns in South Eastern Europe during the 20th century. In Henkel, R. (szerk.): *South Eastern European countries on their way to Europe: geographical aspects*. Leibniz-Institut für Länderkunde, Leipzig, pp. 7–22.
- Kovács J. (2009): A Nyugat-Balkán természeti környezete. In: Pap N.–Kobolka I. (szerk.): *A Nyugat-Balkán*. MK KBH, Budapest, pp. 11–30.
- M. Császár, Zsuzsa (2010): The political, social and cultural aspects of the Islam in the Balkans. *Eurolimes* 10. pp. 62–76.
- Mishkova, Diana (2012) The Politics of Regionalist Science: The Balkans as a Supranational Space in Late Nineteenth to Mid-Twentieth Century Academic Projects. *East Central Europe* 39 (2012) pp. 266–303.
- Nagy Miklós. Mihály (2009): Az Osztrák–Magyar Monarchia geostratégiai és katonaföldrajzi kényszerei. *Közép-Európai Közlemények* 2. 2–3. pp. 31–40.
- Poulton, H. (1998): Minorities in Southeast Europe: inclusion and exclusion. *Minority Rights Group International*, 40 p.
- Reményi, Péter (2011): Borders, settlement structure and regional issues in Western Balkans. In: Kobolka, I.–Pap, N. (eds.): *European perspective and tradition the Western Balkans*. Budapest, pp. 155–231.